

Jasmina Nedeljković¹

UDC 531.761
159.937.53.07(=163.41)
Originalan naučni rad
Primljen: 02. 11. 2023.
Prihvaćen: 19. 12. 2023.

SKRAĆENA SRPSKA VERZIJA ADAPTIRANOG ZIMBARDOVOG UPITNIKA VREMENSKIH PERSPEKTIVA (ZTPI) – ZTPI-15²

REZIME: Osnovni cilj ovog istraživanja bila je validacija skraćene verzije Zimbardovog Upitnika vremenskih perspektiva (ZTPI), koja je prethodno adaptirana na srpski jezik. Originalna verzija ZTPI ima 56 ajtema i meri pet vremenskih perspektiva – pozitivnu i negativnu prošlost, hedonističku i fatalističku sadašnjost i budućnost. Adaptirana srpska verzija ima 52 ajtema i potvrdila je originalnu petofaktorsku strukturu upitnika. Skraćenje upitnika došlo je iz potrebe za ekonomičnošću u korišćenju skale, naročito kada se zadaje kao deo baterije testova koju čine nekoliko psiholoških konstrukata. Kratki ZTPI ima 15 stavki i potvrđenu petofaktorsku strukturu upitnika. Uzimajući u obzir sve uslove i karakteristike ovog istraživanja, poput navedenih indeksa fitovanja, faktorskih zasićenja, kao i veličine uzorka, može se konstatovati da predloženi model sa 15 stavki fituje prikupljenim podacima.

KLJUČNE REČI: *vremenske perspektive, merenje vremenskih perspektiva, skraćivanje adaptiranog Zimbardovog Upitnika vremenskih perspektiva, konfirmativna faktorska analiza*

¹ Doktor psihologije, redovni profesor na Fakultetu za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Bulevar oslobođenja 76, Novi Sad; Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9869-480X>; e-mail: jasmina.nedeljkovic@gmail.com

² Rad je nastao u okviru projekta pod nazivom: Izazovi mladih u KOVID-19 i post KOVID-19 periodu: nasilje ili razvoj društva u duhu preduzetništva; projekat broj 142-451-3100/2022-01 podržan od strane Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.

1. Uvod

Mi lažno protičemo u vremenu uvjereni da smo sada, a ne prije ili kasnije. To što mi jesmo, ne znamo povezati sa prije i kasnije, već nam naš isključivi kriterijum vremena govori da mi nigdje izvan sada nismo. Konstatujući da smo bili, ili da ćemo biti, mi ne činimo nikakav presek. Bili i ćemo biti znači samo da je sada postojalo i da će postojati. Bili smo sada u trolejbusu i bićemo sada u bioskopu. To je jedino kvalitativno značenje razlike između sada, prije i kasnije.

*O subjektivnoj dimenziji
vremena (Fajgelj, 1970)*

Od početka empirijskih istraživanja vremenskih perspektiva krajem 20. veka, pored operacionalizacije vremenskih perspektiva, akcentat je bio i na izučavanju relacija sa različitim psihološkim konstruktima, poput mentalnog zdravlja i lične sreće (Bonniwell and Zimbardo, 2004; Gruber et al., 2012; Stolarski et al., 2013), prokrastinacije kod studenata (Nedeljković, 2017) i osnovnoškolaca (Đokić i Drobnjak, 2018), samokontrole kod maturanata (Kostić, 2019), stresa kod menadžera (Veljković i Nedeljković, 2021).

Ljudi su svesni da je vreme jedini neobnovljivi resurs koji imaju. Pošto ga je jako teško definisati, a svest o tome da protiče postoji, vreme je oduvek zaokupljalo pažnju filozofa, fizičara, teologa, psihologa, običnih ljudi. Kada govorimo o vremenu, zapravo govorimo o događajima koji su prošli pre jedne sekunde, nekoliko minuta, dana, godina, decenija i vekova. I svesni smo da se taj trenutak sadašnjosti, dok još uvek govorimo o onome što je bilo ili se nadamo da će biti, utapa u prošlost. Takođe, svesni smo da budućnost ne postoji, već da je ona projekcija našeg nadanja da će se nešto desiti.

1.1. **Određenje pojma vremenska perspektiva**

Zimbardo i Bojd (Zimbardo & Boyd, 2008) navode da je Levin (Levin, 1942) bio jedan od prvih istraživača koji je uvideo važnost vremenske perspektive u proučavanju ljudskog ponašanja. Prema Levinu, životni prostor individue se širi na prošlost, sadašnjost i budućnost, tako da to utiče ne samo na emocije i ponašanje osobe, već i na njene moralne izbore. Kasnije se ispostavilo (Boniwell, 2008) da su mnogi istraživači (Nuttin, 1985; Wessman & Gorman, 1977; Zimbardo & Boyd, 1999) delili Levinovo uverenje o uticaju budućih i prošlih događaja na sadašnjost osobe.

Vremenska perspektiva se ogleda u relativnom značaju koji pojedinac u svojim mislima pridaje prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti. Naši stavovi prema prošlom, sadašnjem i budućem vremenu mogu biti pozitivni ili negativni. Doživljaj vremena je oblikovan našim emocionalnim stanjem, dominantnom vremenskom perspektivom i tempom života u zajednici čiji smo član.

„Otac“ psihološkog proučavanja vremena, Pol Frejz (Paul Fraisse, 1963), smatra da naša ponašanja u bilo kom trenutku ne zavise samo od situacije u kojoj se nalazimo, već od svega što smo dotad iskusili, kao i od svih budućih očekivanja (Zimbardo & Boyd, 2008). Dakle, možemo reći da je svako naše ponašanje smešteno u neku temporalnu perspektivu. Ono zavisi od našeg vremenskog horizonta u samom momentu događanja.

Razmatrajući određenje vremenske perspektive, Zimbardo i Bojd (Zimbardo and Boyd, 1999) iznose da je vremenska perspektiva često nesvestan lični stav koji svako od nas ima prema vremenu. Zahvaljujući ličnom stavu, neprekidni tok egzistencije se može smestiti u pet kategorija, koje našim životima daju uređenost, povezanost, sklad i značenje. Taj lični stav ima snažan uticaj na život svih ljudi i predstavlja prvi vremenski paradoks. Kao drugi vremenski paradoks, Zimbardo i Bojd (Zimbardo & Boyd, 2008) navode uravnotežen stav – stav srednjeg intenziteta u odnosu na svih šest dimenzija vremenske perspektive.

1.2. Zimbardov Upitnik vremenske perspektive – ZTPI

Odnos prema vremenu je obično naučen u kulturi u kojoj živimo, oblikovan religijom, ekonomskim statusom, obrazovanjem, porodicom, vršnjacima, školom i značajnim događajima u životu. Kulture se međusobno veoma razlikuju po dominantnoj vremenskoj perspektivi. One na različite načine vrednuju prošlost, sadašnjost i budućnost, kao i uticaje njihovih interakcija. Kulture koje su orijentisane ka prošlosti čvrsto veruju u značaj ranijih događaja. Istorija, religija i tradicija su ekstremno važne za ove kulture. Kulture okrenute sadašnjosti pridaju najveći značaj neposrednom trenutku, jer budućnost vide kao nejasnu i neizvesnu. Ako su kulture orijentisane ka budućnosti, one ističu važnost onoga što će doći i očekuju da budućnost bude veličanstvenija od sadašnjosti.

Prema teoriji i tridesetogodišnjim istraživanjima Zimbarda (Zimbardo) i Bojda (Boyd), postoji šest glavnih vremenskih perspektiva: negativna prošlost, pozitivna prošlost, hedonistička sadašnjost, fatalistička sadašnjost, budućnost i transcendentna budućnost. Na ovom mestu valja skrenuti pažnju da Upitnik za transcendentnu budućnost nije uključen u ZTPI-56, već se on zadaje kao poseban instrument.

1.2.1. Opis vremenskih perspektiva koje se mere upitnikom ZTPI

1.2.1.1. Okrenutost prošlosti

Ljudi koji su okrenuti prošlosti u stanju su da se distanciraju od konkretne stvarnosti, od aktuelnih situacija i ličnih iskušenja, usmeravajući svoju pažnju na ranije utvrđene obaveze povezane sa prethodno postavljenim ciljevima. Veliki deo njihovog ponašanja je pod uticajem osećanja krivice, zbog neusaglašenosti aktuelnih misli i akcija sa ranije utvrđenim obavezama. Ljudi sa takvom vremenskom orijentacijom često su konzervativni i zabrinuti zbog održavanja *status quo* pozicije nezavisno od toga da li je ta pozicija dobra ili loša za njih. Oni ne rizikuju, njih ne impresioniraju novi, efikasniji načini obavljanja aktivnosti, već posežu za načinima koji su im već poznati i koje imaju u iskustvu. Imaju intenzivnu potrebu da se osele sigurnim, bezbednim, zaštićenim pod okriljem isprobanog iskustva.

Pozitivna prošlost je vremenska perspektiva koju odlikuje topao, sentimentalni stav prema prošlosti, a ne objektivno beleženje dobrih i loših događaja. Pozitivan stav prema prošlosti može odslikavati pozitivne događaje iz ovog perioda života, ali isto tako i pozitivnu interpretaciju, pozitivnu rekonstrukciju prošlih događaja. Psihološki gledano, ono što jedinka *veruje* da se desilo u prošlosti mnogo više utiče na njene misli, osećanja i ponašanje od onoga što se zaista desilo. Ljudi koji u svom iskustvu imaju neprijatne događaje u prošlosti, a prisećaju ih se na pozitivan način mogu postati otporniji na stres, mogu se bolje nositi sa posledicama stresa, mogu postati bolje adaptirani i optimistični pojedinci.

Orijentaciju ka *negativnoj prošlosti* karakteriše generalno negativan stav prema događajima iz prošlosti. Osobe kod kojih je dominantan ovakav ugao gledanja na prošlost obično nemaju bliske prijatelje. Oni koji ih poznaju opisuju ih kao nesrećne, depresivne, stidljive, anksiozne, sa slabom kontrolom impulsa. Iako, po pravilu, nemaju mnogo energije, trude se da budu zauzeti, okupirani, kako bi pobjegli od bolnih sećanja.

1.2.1.2. Okrenutost sadašnjosti

Osobe koje imaju naglašen odnos prema sadašnjosti fokusiraju se na konkretne faktore u neposrednom senzornom okruženju (fizička istaknutost – izražajnost, senzorni kvaliteti, aktuelni društveni pritisci). Istovremeno ignorišu ili umanjuju važnost apstraktnih kvaliteta koji su relevantni za postojanje očekivanih budućih dešavanja ili pamćenje prošlih. Takvi ljudi, takođe, imaju tendenciju da budu usko fokusirani na ono što jeste, pre nego na ono što bi se moglo ili na ono što je *bilo*. Njihovo mišljenje je više konkretno, manje apstraktno, u govoru češće koriste sadašnje vreme. Teško im je da odlože zadovoljenje potrebe posebno kada je ona intenzivna, pa su izloženi pritisku. Lako podležu iskušenju i mogu da se distanciraju od zadatka ako su fizički ili socijalno stimulisani. Manje su usmereni na instrumentalne aktivnosti za postizanje budućih ciljeva, a više na aktivnosti koje donose neposredno zadovoljstvo ili kojima izbegavaju bol. Za razliku od ljudi koji su dominantno orijentisani ka budućnosti, ili čak prošlosti, osobe koje su pretežno okrenute sadašnjosti ponekad ignorišu ili izbegavaju da budu pod uticajem stečenih znanja ukoliko to doprinosi zadovoljenju njihovih potreba.

Utvrđeno je da je *hedonistička sadašnjost* dominantna vremenska perspektiva kod pojedinaca koji su impulsivni, kreativni, radoznali, druželjubivi, skloni avanturi i ponekad neodgovorni prema obavezama. Njihova vodilja se može ovako formulirati: *ako to doprinosi da se dobro osećate, uradite to*. Skloni su rizičnom ponašanju bilo da se radi o seksu, ekstremnim sportovima, uzimanju alkohola ili konzumiranju droge. Ne vole mnogo obaveza, trude se da ih bude što manje, ali vole brz tempo i luksuzan život uz malo rada. Vreme za njih ne predstavlja posebnu vrednost. Verovatno bi retko izgovorili rečenicu: „Vreme je novac“.

Fatalistička sadašnjost je dominantna kod pojedinaca sa bespomoćnim, beznadežnim stavom prema budućnosti i životu. Odsustvo lične efikasnosti dovodi do anksioznosti i depresivnog ponašanja. Teško sklapaju poznanstva bilo prijateljska bilo ljubavna. Poznanici ih opisuju kao nesrećne, nesavesne i apatične. Retko tragaju za zadovoljstvima i ostavljaju utisak osoba kojima ništa nije posebno važno. Ne plaše se da uđu u rizične situacije, jer polaze od uverenja da je sve unapred određeno i da ma šta da urade to neće bitno promeniti tok i kvalitet njihovog života u budućnosti. Vođeni su krilaticom *šta će se desiti, desiće se*.

1.2.1.3. Okrenutost budućnosti

Budućnost-pojedinice, okrenute planiranju i postavljanju ciljeva, odlikuje princip realnosti. Oni su u stanju da zarad većeg zadovoljstva, koje očekuju kao nagradu za uloženi trud i posvećenost, odlože manje zadovoljstvo. Iz tog razloga veoma brinu o svom ponašanju. Imaju mnogo poznanika a malo bliskih prijatelja jer negovanje prijateljstva traži vreme koje im je potrebno za ostvarenje postavljenih ciljeva. Da bi ostvarili svoje snove, veoma brinu o svom zdravlju, umereno troše, imaju liste prioriteta i svakodnevnih zadataka i obaveza, ne vole preterana uzbuđenja. Jednom rečju – imaju dobru kontrolu nad sopstvenim životom.

Ove osobe pokazuju tendenciju da svoje odluke manje zasnivaju na konkretnim, empirijskim zasnovanim aspektima trenutnog ponašanja a više na anticipiranim, apstraktnim imaginacijama budućih posledica alternativnih pravaca delovanja. Okrenuti su zaključivanju *ako/onda*, probabilističkom razmišljanju, brižljivim analizama i utvrđivanju kauzal-

nosti. Pažljivo i savesno razmatraju posledice nećijih postupaka, trude se da optimizuju rezultate i veoma su odgovorni. Prihvataju odlaganje neposrednih zadovoljenja da bi postigli dugoročno bolje ciljeve. Spretni su da ulože velike napore u tekuće aktivnosti i da podnesu neprijatne situacije na putu ka ostvarenju pozitivnih rezultata u budućnosti. Štede vreme i energiju i izbegavaju da se angažuju oko poslova koji im nisu bitni.

1.3. ZTPI u prevodima, validaciji i skraćenjima

ZTPI nije samo preveden, već je i validiran na više jezika. Trenutno dostupne verzije uključuju francusku (Apostolidis i Fieulaine, 2004), italijansku (D'Alessio et al., 2003), špansku (Diaz-Morales, 2006), rusku (Sircova et al., 2008), grčku (Anagnostopoulos i Griva, 2012), litvansku (Liniauskaite i Kairis, 2009), češku (Lukavska et al., 2011), švedsku (Carrelli et al., 2011) i portugalsku verziju razvijenu u Brazilu (Milfont et al., 2008). Neke od ovih verzija su testirane na velikim reprezentativnim uzorcima, npr. litvanska (N = 1529) ili češka verzija (N = 2030). Srpska adaptirana verzija ZTPI (Nedeljković, 2012) testirana je u dva navrata na velikim reprezentativnim uzorcima i to prvi put na uzorku N = 1304 (Nedeljković, 2012) i potom na uzorku N = 933 (Kostić i Nedeljković, 2013). ZTPI je ispitan i međukulturalnim poređenjima (Sircova i Mitina, 2007; Sircova et al., 2014). Studije validacije su potvrdile da su prevodi korisni alati u psihološkoj praksi i da generalno odgovaraju originalnom inventaru na značajnim stavkama svake skale. Ovo iskustvo dovelo je do pretpostavke da bi u različitim kulturnim kontekstima skraćene verzije ZTPI, koje sadrže samo nekoliko ključnih stavki za svaku skalu, mogle da obezbede validnije i praktičnije sredstvo.

1.4. Ciljevi istraživanja

Istraživanjem želimo da postignemo dva cilja. Prvi je kratak prikaz parametara adaptirane verzije ZTPI na srpski jezik. Drugi cilj nam je da prikazemo rezultate validacije kratke verzije srpskog adaptiranog ZTPI-52.

2. Metod

2.1. Uzorak

Uzorak, na kom je izvršena provera eksplorativnom i konfirmativnom faktorskom analizom originalnog Zimbardovog Upitnika vremenskih perspektiva prevedenog na srpski jezik, brojao je 400 studenata oba pola, najčešće starosne dobi 21 godina. Validiran je na uzorku od 1304 studenta oba pola sa modom od 21 godine starosti.

Uzorak na kom je sprovedeno skraćivanje adaptirane verzije ZTPI brojao je 752 ispitanika sa najčešćom starošću od 24 godine.

2.2. Instrumenti

2.2.1. Originalni Zimbardov Upitnik vremenskih perspektiva

Zimbardov Upitnik vremenskih perspektiva (*Zimbardo Time Perspective Inventory*; Zimbardo & Boyd, 1999) sadrži 56 stavki. Faktorskom analizom identifikovano je pet dimenzija: *negativna prošlost*, generalno negativan, averzivan pogled na prošlost (*Mislim na loše stvari koje su mi se desile*); *hedonistička sadašnjost*, hedonistički stavovi prema vremenu i životu koji podrazumevaju rizik (*Postojanje rizika čini moj život uzbudljivim*); *budućnost*, planiranje ciljeva i postignuća (*Sposoban sam da se oduprem iskušenjima kada znam da postoji posao koji mora biti završen*); *pozitivna prošlost*, optimistički i pozitivan stav prema prošlosti (*Uživam da pričam o dobrim starim vremenima*) i *fatalistička sadašnjost*, stav beznađa prema budućnosti i životu (*Moj život kontrolišu sile na koje ja nemam uticaj*).

2.2.2. Srpska adaptirana verzija Zimbardovog Upitnika vremenskih perspektiva

Validacijom srpske verzije Zimbardovog Upitnika vremenskih perspektiva potvrđena je pretpostavljena petofaktorska struktura koja je objašnjena sa 52 stavke, tj. četiri stavke manje nego u originalnom upitniku.

2.3. Postupak

Istraživanje je sprovedeno tokom 2017. godine na uzorku koji je obuhvatio 800 ispitanika. Validno popunjenih upitnika bilo je 752.

2.4. Analiza podataka

U postupku skraćivanja srpske adaptirane verzije Upitnika primenjene su eksplorativna i konfirmativna faktorska analiza. Korišćeni su i indeksi podesnosti CFI (Comparative Fit Index, $0 < CFI \leq 1$) i RMSEA (Root mean-square error of approximation, $0 < RMSEA \leq 1$). Vrednosti χ^2 (df) < 2, CFI $\geq 0,85$ i RMSEA < 0,05 sugerisale su da teorijski model dobro fituje podacima (Lazarević, 2008). Kao mera pouzdanosti, korišćena je alfa, Krombahova mera interne konzistencije.

3. Rezultati

Rezultati će biti prikazani u skladu sa postavljenim ciljevima u ovom radu. Adaptacija originalnog upitnika na srpski jezik sprovedena je 2008. godine (Nedeljković, 2012) u okviru velikog projekta kros-kulturalne adaptacije (Sircova et al., 2014). Kostička i Nedeljkovička (2013) objavile su ceo postupak i rezultate kros-kulturalne adaptacije ovog upitnika na srpski jezik.

3.1. Rezultati adaptacije originalnog ZTPI na srpski jezik

Za adekvatnu primenu konfirmativne faktorske analize (KFA) ceo uzorak je slučajnim izborom podeljen na dva poduzorka. Nad jednim je primenjena eksplorativna faktorska analiza a nad drugim konfirmativna.

3.1.1. Eksplorativna faktorska analiza

Nad podacima dobijenim srpskom verzijom ZTPI primenjena je faktorska analiza. Uzorak podataka za primenu faktorske analize je bio adekvatan (KMO = 0,81). Kao metoda izdvajanja faktora, korišćena je *metoda glavnih komponenti*. Ekstrahovanje faktora je prvo urađeno sa

oblimin rotacijom. Pošto su korelacije između dobijenih faktora bile veoma niske, odlučeno je da se uradi ekstrakcija sa *varimaks* rotacijom. Izdvojenih pet faktora objašnjavalo je 33,50% ukupne varijanse.

Ispitivana su faktorska zasićenja i raspored ajtema po faktorima. Rezultati su upoređeni sa rezultatima na originalnoj verziji Upitnika. Ajtemi #9, #35, #37 i #52 su korelirali sa više faktora i imali su značajna visoka zasićenja na dva faktora. U analizi nisu razmatrane korelacije koje su bile niže od 0,3.

3.1.2. Konfirmativna faktorska analiza adaptirane originalne verzije ZTPI na srpski jezik

KFA je primenjena sa sledećim ciljevima:

- 1) da se upoređi srpski model sa originalnom verzijom ZTPI (Model 1) i
- 2) da se utvrdi valjanost modela koji je elaboriran primenom EFA (Model 2).

Statistički indeksi podesnosti teorijskih modela empirijskim podacima svrstavaju se, po značajnosti, u skromne (videti Tabelu 1).

Posle urađenih modifikacija modela dobijeni su sledeći pokazatelji njegove značajnosti (Model 3): $\chi^2 = 3154,216$, $df = 1266$; $X^2/(df) = 2,39$, $CFI = 0,708$, $RMSEA = 0,050$. Svi parametri su bolji nego pre modifikacija (Tabela 1).

Tabela 1. Parametri podesnosti srpske verzije skale ZTPI, poređenje modela

Model	χ^2	Df	χ^2/df	CFI	RMSEA	AIC	CAIC	α
1.	4267,893	1473	2,80	0,604	0,056	1321,893	-6627,784	0,82
2.	4110.289	1474	2,79	0,577	0,059	1162.289	-6567.612	0,83
3.	3154,216	1266	2,39	0,708	0,05	622,216	-6210,296	0,81

Legenda: Modeli: 1 = izvorna verzija sa 56 ajtema; 2 = model zasnovan na rezultatima EFA sa 56 ajtema; 3 = konačna verzija sa 52 ajtema. Svi χ^2 statistici su značajni na nivou manjem od 0,001. χ^2/df = količnik χ^2 i stepena slobode; CFI = indeks komparativnog fitovanja; RMSEA = kvadratni koren prosečne kvadrirane greške aproksimacija; AIC = Akajkeov kriterijum informativnosti; CAIC = konzistentan Akajkeov kriterijum informativnosti; α = Kronbahov koeficijent interne konzistencije.

3.1.2.1. Kako je model poboljšan?

- 1) Ispitane su korelacije između reziduala (E). Pošto je veliki broj ajtema pokazivao visoku korelaciju sa rezidualima, odlučeno je da se uključe korelacije reziduala u model i to kod sledećih ajtema: 42 i 31, 41 i 15, 20 i 2, 11 i 7.
- 2) Faktorska zasićenja ajtema su ispitivana u cilju traženja podudarnosti sa originalnim modelom ZTPI. Ajtemi koji su značajno visoko korelirali sa dva faktora su izbačeni, kao i ajtemi koji su imali zasićenja manja od 0,3 na određenom faktoru, što je narušavalo stabilnost faktora. Rezultat takvih pokazatelja bio je da su ajtemi sa dvostrukim korelacijama i oni sa zasićenjima manjim od 0,3 izbačeni iz modela.

U poređenju sa izvornom verzijom instrumenta ZTPI (Zimbardo and Boyd, 1999), u kojoj je trebalo obrnuto skorovati pet ajtema, u srpskoj verziji treba obrnuto skorovati dva ajtema, jedan u negativnoj prošlosti i dva u budućnosti, koji se obrnuto skoruju i u originalnoj verziji. Broj ajtema po subttestovima je takođe različit tako da u srpskoj verziji *negativnu prošlost*, umesto originalnih deset ajtema, određuje osam. *Hedonističku sadašnjost*, umesto originalno petnaest, određuje šesnaest ajtema. *Okrenutost budućnosti* u srpskoj verziji određuje jedanaest ajtema, a u originalnom upitniku trinaest. *Fatalističku sadašnjost* u srpskoj verziji Upitnika određuje četiri ajtema a u izvornoj devet. *Pozitivnu prošlost* u izvornoj verziji određuje devet ajtema a u srpskoj trinaest.

Posle svih ovih procedura ponovo je proverena interna pouzdanost subskala (Tabela 2).

Tabela 2. Pouzdanost pojedinih subskala pre i posle primene KFA

Faktor	α	α pre KFA
F1: Negativna prošlost	0,81	0,79
F2: Hedonistička sadašnjost	0,78	0,76
F3: Pozitivna prošlost	0,75	0,66
F4: Budućnost	0,67	0,55
F5: Fatalistička sadašnjost	0,69	0,66

Legenda: α – Kronbahov koeficijent pouzdanosti

Konfirmativnom proverom i promenom modela došlo je do povećanja pouzdanosti svih subskala Upitnika.

3.2. Validacija skraćene srpske verzije ZTPI

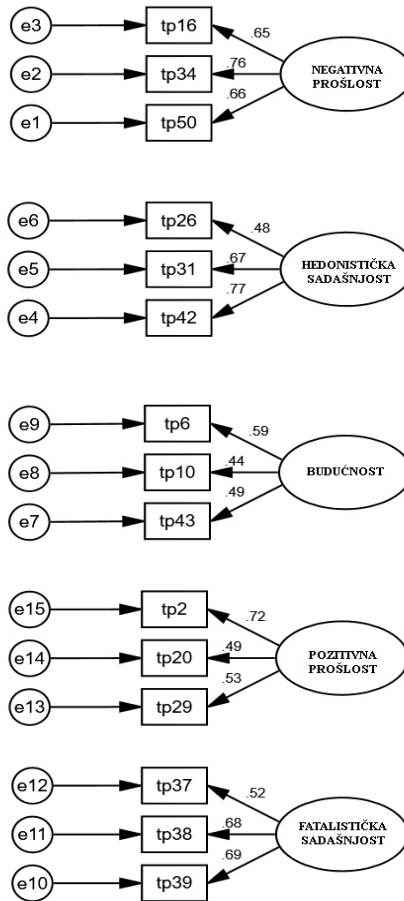
Korišćenjem konfirmativne faktorske analize (KFA) ispitana je petofaktorska struktura Zimbardovog inventara vremenske perspektive (Zimbardo & Boyd, 1999). Testiran je model koji se sastoji od petnaest ajtema ravnomerno raspoređenih na pet faktora: Negativistička prošlost – ajtemi 16 (.65), 34 (.76) i 50 (.66); Hedonistička sadašnjost – ajtemi 26 (.48), 31 (.67) i 42 (.77); Budućnost – ajtemi 6 (.59), 10 (.44) i 43 (.49); Pozitivistička prošlost – ajtemi 2 (.72), 20 (.49) i 29 (.53); Fatalistička sadašnjost – ajtemi 37 (.52), 38 (.68) i 39 (.69). Na Slici 1. (*Model*) i grafički su prikazana faktorska zasićenja svih ajtema. Jedini ajtem koji predstavlja razlog za brigu jeste ajtem 10 (faktorsko zasićenje = .44), ali odstupanje od poželjne granice nije toliko veliko da bi obavezno zahtevalo izostavljanje pomenutog ajtema iz nastavka analize.

Nastavak analize odnosio se na proveru fitovanja predloženog modela. Vrednost osnovnog parametra, hi-kvadrata, iznosila je $\chi^2 (90, N = 752) = 344.568$ i podaci su pokazali da je takva vrednost hi-kvadrata statistički značajna ($p = .000$), što nije ukazivalo na dobar fit modela. Međutim, u obzir treba uzeti i da je istraživanje obuhvatilo 752 ispitanika, budući da je poznato da vrednost hi-kvadrata u velikoj meri zavisi od veličine uzorka. Takođe, vrednost odnosa hi-kvadrata i broja stepeni slobode ukazala je da ipak postoji osnova za konstatovanje dobrog fitovanja modela ($\chi^2 / df = 3.829$). Iz tog razloga usledila je provera indeksa fitovanja. Vrednosti GFA (.94) i AGFA (.92) ukazale su na dobar fit modela, baš kao i vrednosti RMSEA (.06, uz intervale pouzdanosti .05 i .07) i SRMR (.08). Indeksi fitovanja koji nisu ukazali na idealan fit bili su CFI (.86) koji nije zadovoljio kriterijum $> .90$ i PCFI (.73), čija je poželjna vrednost $> .80$. Pomenuti podaci prikazani su i u Tabeli 3. Uzimajući u obzir sve uslove i karakteristike ovog istraživanja, poput navedenih indeksa fitovanja, faktorskih zasićenja i veličine uzorka, može se konstatovati da predloženi model fituje prikupljenim podacima.

Tabela 3. Indeksi fitovanja kratke srpske verzije ZTPI

χ^2	df	p	χ^2/df	GFI	AGFI	CFI	PCFI	RMSEA	LO90	HI90	SRMR
344.568	90	.000	3.829	.94	.92	.86	.73	.06	.05	.07	.08

Slika 1. Model

Napomena: brojevi ajtema odgovaraju originalnoj verziji ZTPI (Zimbardo & Boyd, 1999).

4. Zaključak

Cilj ovog rada bio je da se smanji broj stavki adaptiranog Upitnika vremenskih perspektiva (Zimbardo Time Perspective Inventory) (Kostić i Nedeljković, 2013). Upitnik vremenskih perspektiva operacionalizuje pet vremenskih perspektiva u opsegu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Proces redukcije se zasnivao na primeni konfirmativne faktorske analize adaptirane – srpske verzije pomenutog upitnika. Koristeći ovaj pristup, kao polaznu tačku, prikazani su rezultati tri različite studije. Prve dve se odnose na adaptaciju originalnog upitnika na srpski jezik, dok se treća odnosi na rezultate skraćivanja adaptirane verzije. Takođe, treba naglasiti da je skraćivanje sprovedeno 2017. godine i da je tokom šest godina ova kratka verzija proveravana u desetinama istraživanja, u kojima su ispitivane relacije sa velikim brojem psiholoških konstrukata, poput samoeфикаsnosti, samokontrole, modaliteta odlučivanja, sklonosti ka preduzetništvu, dimenzija ličnosti. Istraživanja su sprovedena na različitim uzorcima, od adolescenata i zrelih, preko nezaposlenih i zaposlenih, pa do menadžera i izvršilaca, u uobičajenim okolnostima, kao i u okolnostima socijalne izolacije u vreme pandemije Covid-19.

U svim okolnostima kratka verzija ZTPI pokazala je stabilnost u merenju vremenskih perspektiva. Zadržana je jasna i stabilna petofaktorska struktura Upitnika. Pet izolovanih faktora, po našem mišljenju, pruža dovoljne okvire za sagledavanje karakteristika vremenskih perspektiva pojedinca, kao dela referentnog okvira njihovih kompleksnih, kognitivnih i socijalnih karakteristika.

Skraćena verzija Upitnika omogućava prikupljanje podataka uz niži nivo angažovanja ispitanika i uz zadržavanje istog nivoa informativnosti. Ova verzija se može koristiti i kao protokol za uočavanje izraženosti vremenskih perspektiva ispitanika, a isto tako i za određivanje stepena balansiranoosti vremenskih perspektiva, kao pokazatelja optimalnog blagostanja. Ovo otvara mogućnost poređenja podataka dobijenih samoprocenom pojedinca i podataka dobijenih posmatranjem, što smatramo još jednim značajnim kriterijumom objektivnosti merenja. Ograničenja ovog istraživanja predstavljaju otvorena pitanja za buduće istraživače, a u cilju provere stabilnosti merenog konstrukta.

Literatura

- Anagnostopoulos, F., Griva, F. (2012). Exploring Time Perspective in Greek Young Adults: Validation of the Zimbardo Time Perspective Inventory and Relationships with Mental Health Indicators. *Social Indicators Research*, Volume 106, Number 1 (2012), 41–59, DOI: 10.1007/s11205-011-9792-y
- Apostolidis, T. and Fieulaine, N. (2004). Validation française de l'échelle de temporalité, *European Review of Applied Psychology*, vol. 54 (3), p. 207–217.
- Boniwell, I. (2008). 27 Perspectives on Time.
- Boniwell, I., & Zimbardo, P. (2004). Balancing time perspective in pursuit of optimal functioning. In P.A. Linley & S. Joseph (Eds.), *Positive psychology in practice*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Carelli, M., Wiberg, B., and Wiberg, M. (2011). Development and construct validation of the Swedish Zimbardo time perspective inventory. *Eur. J. Psychol. Assess.* 27, 220–227.
- D'Alessio, M., Guarino, A., De Pascalis, V., Zimbardo, P.G. (2003). Testing Zimbardo's Stanford Time Perspective Inventory (STPI)- short form. *Time and Society*. 12(2): 333–347.
- Díaz-Morales, J. F. (2006). Estructura factorial y fiabilidad del inventario de perspectiva temporal de Zimbardo [Factorial structure and reliability of the Zimbardo Time Perspective Inventory]. *Psicothema* 18, 565–571.
- Đokić, V., Drobnjak, D. (2018). Odugovlačenje i vremenska perspektiva kod učenika osnovne škole. *Civitas*, vol. 8, br. 1, str. 13–29.
- Fajgelj, S. (1970). O subjektivnoj dimenziji vremena. *Naši dani*, Sarajevo.
- Fraisse, P. (1963). *Psychology of time*. New York: Harper & Row.
- Gruber, J., Cunningham, W. A., Kirkland, T., et al. (2012) Feeling stuck in the present? Mania proneness and history associated with present-oriented time perspective. *Emotion* 12(1): 13–17.
- Kostić, A. i Nedeljković, J. (2013). *Studije vremenske perspektive u Srbiji*. Niš: Punta.
- Kostić, A. (2019). Vremenska perspektiva i samokontrola kod maturanata. *TEME*, XIII, 1, 275–291.
- Lewin, K. (1942). Time perspective and Morale, in *Resolving Social Conflicts*. G. W. Lewin, ed.
- Liniauskaitė, A. & Kairys, A. (2009), The Lithuanian Version of the Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI), *Psichologija*, 40, 66–87.
- Lukavská, K., Klicperová-Baker, M., Lukavský, J., et al. (2011) ZTPI—Zimbardo v dotazník časové perspektivy. *Československá psychologie* 55(4): 356–374.

-
- Milfont, T. L., Andrade, P. R., Belo, R. P., Pessoa, V. S. (2008). Testing Zimbardo Timeperspective inventory in Brazilian sample. *Interamerican Journal of Psychology*, Vol. 42. No. 001, pp 49–58.
- Nedeljković, J. (2012). *Integrativni model psiholoških prediktora akademske neefikasnosti*. Doktorska disertacija odbranjena na Univerzitetu u Nišu 28. 12. 2012.
- Nedeljković, J. (2017). The Influences of Time Perspectives on Academic Procrastination. In: Kostić, Aleksandra & Derek Chadee (Eds.). *Time Perspective – Theory and Practice*. Palgrave Macmillan.
- Sircova, A, Sokolova, E. T. and Mitina, O. V. (2008) Adaptation of Zimbardo TimePerspective Inventory. *Psyhologicheskii Zhurnal* 29(3): 101–109.
- Sircova, A, Van de Vijver F. J. R., Osin, E., et al. (2014). A global look at time. A 24-country study of the equivalence of the Zimbardo Time Perspective Inventory. *Sage Open*, pp. 1–12.
- Stolarski, M., Matthews, G., Postek, S., et al. (2013). How we feel is a matter of time: Relationships between time perspectives and mood. *Journal of Happiness Studies*.
- Veljković, B., Nedeljković, T. (2021). Vremenska perspektiva kao prediktor stresa kod menadžera. *Civitas*, 11 (1), 13–23.
- Zimbardo, P. G. & Boyd, J. N. (2008). *The time paradox, The New Psychology of Time that Will Change Your Life*, Free Press, Simon & Schuster, Inc.
- Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-difference metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271–1288.
- Лазаревић, Љ.(2008). Примена индекса подесности у тестирању теоријских модела у психологији: могућности и ограничења. Зборник Института за педагошка истраживања, 1, 101–121.
- Сырцова, А., Митина, О. Б. і др., (2007). Феномен временной перспективы в разных культурах (по материалам исследований с помощью методики ЗТРИ). КУЛЬТУРНО -ИСТОРИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ 4/2007, 4. – Р. 19–31.